

HISTORIOGRAFIJA O ILIRSKOM »BRANISLAVU« (1844—45)

Damir Agičić

U jesen 1844. pojavilo se periodičko izdanje Narodne stranke pod imenom »Branislav«. Tiskano je u Državnoj štampariji u Beogradu, vjerojatno od studenog 1844. do veljače 1845. godine. Sastojalo se od četrnaest nastavaka koji su označeni u donjem desnom kutu, odnosno od 55 tiskanih stranica jer je posljednja parna stranica ostala prazna. Osim naziva »Branislav« u prvom nastavku, drugih naznaka (mjesto i godina izdanja, ime autora ili urednika, izdavač) ovo izdanje nije imalo. Vanjska obilježja izazvala su neke nedoumice i polemike u historiografiji, nakon čega je riješena i većina pitanja vezana uz sadržaj i problematiku koju je tretirao »Branislav«.

Još suvremenici znali su da je »Branislav« izlazio u Beogradu na prijelazu 1844/45. godine, iako nisu bili uvijek potpuno precizni u određivanju vremena izlazenja. Odavno je bilo poznato i to da je »Branislava« financirala karlovačka grupa narodnjaka na čelu s Ambrozom Vraniczanyem. Dugo vremena smatralo se neospornim da je urednik i autor većine članaka u ovom periodičkom izdanju bio Bogoslav Šulek. Međutim, to se počelo osporavati nakon što je istaknuto da je izdavanje »Branislava« bila jedna od akcija tajnog društva, osnovanog u Beogradu 1844. godine. Pavao Čavlović, jedan od članova društva, inače Gajev pouzdanik, počeo je figurirati kao urednik »Branislava«, a Šulekova je uloga bila sve više minimizirana, čak dotle da je samo surađivao u njegovu izdavanju.

Dosada je nekoliko autora davalo kratak pregled historiografije o »Branislavu«, uglavnom razmatrajući one radove koji su im trebali za rješenje pojedinih problema vezanih uz to periodičko izdanje. Ovdje se daje cjelovit pregled pisanja o »Branislavu«, s težištem na polemici između A. Lj. Lisca, Lj. Durkovića-Jakšića i J. Šidaka.

Vijesti o »Branislavu« pojavljivale su se još za života Čavlovića (umro 1877) i Šuleka (umro 1895), a da nijedan nije javno reagirao na neku od njih.

Mirko Bogović još 1853. godine nije znao »gdje je izlazio taj list i tko mu beše urednik«, niti je znao točno vrijeme izlazenja.¹ U *Ilirskoj čitanci* iz 1860. Šulek je označen kao autor »Branislava«.² Iste godine izašla je *Kukuljevićeva* bibliografija u kojoj je naznačeno da je »Branislav« bio časopis koji

¹ M. Bogović, Kratki pregled naše književnosti od g. 1835. do najnoviega doba, Kolo IX, Zagreb 1853, 51.

² A. Mažuranić—M. Mesic—A. Veber, Ilirska čitanka za gornje gimnazije. Knjiga druga sadržavajuća izglede iz novije literature, Beč 1860, 254.

ne nosi oznaku mjesta i godine izdavanja. Kukuljević je u zagradama dodao: Beograd, što je bila prva vijest o mjestu tiskanja, i godinu 1844.³ *Zdravko Niemčić* tvrdio je 1861. da je Šulek »izdavao, a ponajviše i pisao u Biogradu izlazećega *Branislava*«. Izdavanje »Branislava« ocijenio je kao smion i prikladan pothvat, a za Šuleka konstatirao: »Da nije Šulek ništa više pisao, Branislavom bio bi uspomenu Hrvatah zaslužio.«⁴ U *popisu* književnih radova članova JAZU iz 1877. stoji da je Šulek »uređivao 'Branislava'. Biograd 1845.«⁵

Josip Torbar, bliski Šulekov prijatelj, javio se dva puta s vijestima o Šulekovoju ulozi u izdavanju »Branislava«. Prvi put još za Šulekova života, 1884. godine, kada je konstatirao da je u tom »spisu« bila opisana i oštro kritizirana politika mađaronske stranke u Hrvatskoj. Kao godinu izdavanja naveo je samo 1845.⁶ Drugi put javio se Torbar nakon Šulekove smrti, u opširnom nekrologu, koji je tiskan 1897. godine. Ponovio je dotad poznate podatke. Razloge za pokretanje »Branislava« vidio je u »drakoničkoj strogosti cenzora«, kojom je bilo onemogućeno da se tiskaju čak i govori održani u županijskim i drugim skupštinama, a razloge za prestanak izlaženja u poteškoćama oko uređivanja i raspčavanja.⁷

U knjizi o ilirizmu iz 1894. godine *Platon Kulakovski*, također Šulekov prijatelj, spominje i epizodu oko »Branislava«: Šulek je 1844. u Beogradu izdavao taj »časopis«, koji je u Hrvatsku dopreman tajno, zahvaljujući kapetanu prvog domaćeg parobroda »Sloga« na Savi. Svoje pisanje o »Branislavu« Kulakovski je temeljio na Šulekovim usmenim svjedočenjima.⁸

Prvi književnopovijesni rad o »Branislavu« napisao je *Đuro Šurmin* 1911. godine. On smatra da je to bio ilirski list, da je bio »podupiran od svih onih, koji u Hrvatskoj nisu bili zadovoljni onim, što im je Ugarska davala« i da je bio »do kraja demokratski. U Hrvatskoj nema nigdje traga takvu načinu pisanja.« Ustvrdio je da je prestao izlaziti na Kulmerov zahtjev Gaju i Draškoviću. Na osnovi rukopisa Neustädterovih memoara Šurmin je prvi detaljno opisao kako je »Branislav« prenošen u Hrvatsku. Ukratko je prepričao i neke članke.⁹

Ferdo Šišić posvetio je 1913. nekoliko stranica svoje »Hrvatske povijesti« analizi »letka« koji je 1844. godine bio izazvao preneraženje, osobito kod mađarona i Mađara. Iznio je onovremene pretpostavke o izdavaču, odnosno autoru: sumnjalo se na Kukuljevića, zatim na Dragutina Seljana, na Gaja, a jedna od pretpostavki bila je da se »Branislav« tajno tiska u Karlovcu ili čak u Leipzigu. Na kraju se saznalo, kaže Šišić, da je tiskan u Beogradu uz

³ I. Kukuljević-Sakcinski, Bibliografija hrvatska, Zagreb 1860, 26.

⁴ Z. Niemčić, Životopis K. B. Šuleka, Naše gore list I/19, Zagreb 1861, 153. Isto to v. G. J. S. Deželić, Dragušica, Spisi Zdravka Niemčića, Zagreb 1865, 209.

⁵ Ljetopis JAZU I, Zagreb 1877, 129.

⁶ Vienac zabavi i pouci XVI, Zagreb 1884, 270.

⁷ J. Torbar, O životu i djelovanju dra. Bogoslava Šuleka, Ljetopis JAZU XI, Zagreb 1897, 113.

⁸ P. Kulakovskij, Ilirizm', Varšava 1894, 180 i 038.

⁹ Đ. Šurmin, Hrvatske novine u Beogradu 1844 godine, Srpski književni glasnik XXVII/11, Beograd 1911, 827—835.

podršku karlovačkih narodnjaka, te da je urednik bio Šulek. Šišić ističe da je bečka vlada znala još na početku studenog 1844. da će u Beogradu izlaziti »Branislav«, ali ne kaže odakle mu taj podatak. I on stoji na stajalištu da je glavni razlog prestajanja izlaženja »Branislava« bila Kulmerova intervencija.¹⁰

Viktor Novak označio je 1930. godine »Branislava« beogradskim izdanjem. Nije ga uopće povezao s ilircima, a iz cijelog sadržaja izabrao je nekoliko rečenica kojima je želio pokazati da se taj beogradski list zalagao za osnivanje narodnog kazališta i učenog društva u Zagrebu, za podizanje akademije na stupanj sveučilišta i za uvođenje narodnog jezika kao službenog.¹¹

Godine 1934. Slavko Ježić tiskao je u svojoj antologiji uvodni članak iz »Branislava« uz kratku informaciju o uredniku (Šulek), podupirateljima i sadržaju.¹²

Pavle Popović ponovio je 1935. godine neke poznate činjenice o ovoj problematici, a zatim prepričao i u originalu na njemačkom dao dva dokumenta o »Branislavu«, koja je pronašao u Bečkom državnom arhivu: izvještaj austrijskog konzulata iz Beograda Metternichu od 25. I. 1845. i dio izvještaja od 5. II. 1845. u kojem se navodi naziv lista. Prvi put u vezi s »Branislavom« spomenuto je ime Pavla Čavlovića, koji — prema izvještaju konzulata — »isključivo se bavi redakcijom ovoga lista«.¹³

Potaknut ovim člankom, javio se 1936. Đuro Šurmin prilogom o zagrebačkoj cenzuri sredinom 19. stoljeća, gdje — uz ostalo govori i o »Branislavu«. Označio ga je kao »politički kritički list« i naglasio da u Gajevoj ostavštini nema o njemu nikakvih bilježaka. Jedino što je u vezi s »Branislavom« pronašao jest opis prenošenja u Hrvatsku u Neustädterovim uspomenu. Šurmin je konstatirao da je postojao i »politički interes kneza Aleksandra« za tiskanje »Branislava«, koji je bio u skladu s Garašaninovim planovima u »Načertaniju«.¹⁴ U vrijeme kada je Šurmin pisao članak nisu bile poznate još sve okolnosti u vezi s nastankom »Načertanija«. Međutim, da je izlaženje »Branislava« politički odgovaralo ustavobraniteljskoj vladi u Srbiji, neosporna je činjenica, jer inače ne bi bio tiskan u Državnoj štampariji u Beogradu.

Ivo Hergešić označio je 1936. »Branislava« kao »prvi hrvatski list u inozemstvu«, koji je pokrenuo Šulek. Suprotstavio se tvrdnji Viktora Novaka da je to bio beogradski list. Smatrao je da je »Branislav« prestao izlaziti zbog tehničkih i financijskih razloga.¹⁵

¹⁰ F. Šišić, Hrvatska povijest III, Zagreb 1913, 369—377.

¹¹ V. Novak, Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva (1390—1930), Beograd 1930, 112.

¹² S. Ježić, Ilirska antologija. Književni dokumenti hrvatskog preporoda, Zagreb 1934, 72 i 148—151.

¹³ P. Popović, O beogradskom listu »Branislav« (1844—1845.), Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor XV, (dalje: Prilozi KJIF) Beograd 1935, 113—116.

¹⁴ Đ. Šurmin, Nekoliko beležaka o književnim poslovima našim s obzirom na cenzuru, Prilozi KJIF XVI, Beograd 1936, 99—100.

¹⁵ I. Hergešić, Hrvatske novine i časopisi do 1848, Zagreb 1936, 87—90.

Člankom o »Branislavu« javio se 1939. *Ivan Nevistić*, ali je ostao u okvirima dotad poznatoga.¹⁶

Novu tezu o »Branislavu« postavio je 1940. *Dragoslav Stranjaković*. U tekstu o tajnom društvu, koje je u Beogradu 1844. osnovao Matija Ban, s ciljem »raširiti zrenik narodnih misli i Srbiju napraviti kolovodom Južnih Slavena«,¹⁷ Stranjaković je ustvrdio da je jedna od akcija na polju političke književnosti koje je to društvo pokrenulo, bila i izdavanje »Branislava«.¹⁸

Memoari *Josipa Neustädtera* a time i vijesti o prenošenju »Branislava« postali su dostupni široj javnosti nakon što je 1940. tiskan francuski izvornik, a dvije godine kasnije i hrvatski prijevod skraćene verzije.¹⁹

Ivan Ulčnik napisao je 1941. godine članak o kapetanu parobroda »Sloga« Ivanu Havličeku, koji je sudjelovao u akciji prenošenja »Branislava«.²⁰

Vaso Bogdanov označio je 1949. »Branislava« djelom »ilirske ljevice« u kojem se ona zalagala za izmirenje s mađaronima i zajedničko suprotstavljanje Beču.²¹

Rudolf Maixner i *Ivan Esih* priredili su 1952. izbor Šulekovih članaka. U predgovoru su konstatirali da je pokretanje »Branislava« odobrio Gaj. Smatraju da je Šulek vjerojatno autor svih članaka, osim Kukuljevićeva govora. Tiskali su »Uvod u 'Branislav'« i članak »Šta namjeravaju Mađari glede Slavjana«.²²

U novinskom članku iz 1955, biografiji Pavla Čavlovića, *Josip Horvat* nije ni spomenuo »Branislava«, niti da je Čavlović imao neku ulogu u njegovu izdavanju ili uređivanju.²³

Radoslav Perović analizirao je 1955. godine ulogu zemunskog kapelana Stjepana Marjanovića u akciji prenošenja »Branislava«. Pretpostavio je da je Marjanović premješten iz Zemuna upravo zbog sudjelovanja u toj akciji.²⁴

Vaso Bogdanov zaključio je 1958. godine da su u »Branislavu« sadržane »i klice one politike, koju će, poslije uvođenja slobode štampe, 'Branislavovci' razviti u toku godine 1848/49«, naime da je na njegovim stranicama propagirano bratstvo i jedinstvo Južnih Slavena i slavenska uzajamnost.²⁵

¹⁶ I. Nevistić, Prvi hrvatski politički ilegalni list štampan je u Beogradu, Narodna odbrana XIV/32, Beograd 13. VIII. 1939.

¹⁷ D. Stranjaković, Srbija, privlačno središte Jugoslovena (1844—1848), Srpski književni glasnik LXI, Beograd 1940, 511. (Pismo M. Bana Aleksandru Banoviću, 10. XII. 1844)

¹⁸ Isto, 512.

¹⁹ J. Neustaedter, Le ban Jellačić et les événements en Croatie depuis l'an 1848, Zagreb 1940, 210—212; J. Neustädter, Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848, Zagreb 1942, 53—56.

²⁰ I. Ulčnik, Ivan Havliček, Zagreb IX/4—5, Zagreb 1941, 89—96.

²¹ V. Bogdanov, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49, Zagreb 1949, 46.

²² B. Šulek, Izabrani članci, Zagreb 1952, 13, 35, 50—63.

²³ J. Horvat, Paja Čavlović, Vjesnik, Zagreb 23. XII. 1955.

²⁴ R. Perović, Beograd za vreme Vučićeve bune, Godišnjak Muzeja grada Beograda II, Beograd 1955, 191.

²⁵ V. Bogdanov, Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1958, 238—239.

Polemika oko pitanja urednika »Branislava«, karaktera, broja stranica, vremena izlaženja i drugih pitanja odvijala se na stranicama »Historijskog zbornika« između 1958—64. godine. Povod je bio kratak tekst *Ljubomira Durkovića-Jakšića* iz 1951. u kojem je on naveo da glavni urednik »Branislava« nije bio Šulek nego Čavlović i da će to na osnovi dotad nepoznate arhivske građe i dokazati u knjizi koju priprema. Osim toga, Durković-Jakšić je ustvrdio da je »Branislav« bio »prvi naš list koji je izlazio u Beogradu latinicom« i bio »organ panslavističkog društva [...] koje je radilo na budućnju jugoslovenskog nacionalnog duha u cilju oslobođenja i ujedinjenja Jugoslovena od Jadranskog do Crnog Mora, i to u jednu federativnu državu, Jugoslaviju, u kojoj bi bile tri jedinice: bugarska, srpska i hrvatska.«²⁶ Suprotno dotadašnjem mišljenju da je izašlo 13 brojeva »Branislava« na 52 stranice, Durković-Jakšić tvrdi da je bilo 14 brojeva na 55 stranica, a posljednja 56 je prazna.

Na ove tvrdnje Durkovića-Jakšića reagirao je 1958. godine *Andrija Ljubomir Lisac*.²⁷ On smatra da je »Branislav« bio brošura, »koja je raspačavana u nastavcima po četiri strane (arak), pa se stoga obično naziva 'časopisom'«. Lisac tvrdi da je »Branislav« bio »potpuno hrvatski, štoviše, izrazito zagrebački list [...] a nikako beogradski, jer sadržajem i svojom polemikom tretira isključivo politička pitanja Hrvatske i Zagreba ili Slavena u Habsburškoj monarhiji, dakako, iz širog slavenskog i jugoslovenskog vidika«. To nije bio list, već prije brošura u nastavcima, jer mu nedostaju naslov iznad svakog broja, oznaka godišta i broja te mjesta izdavanja i urednika. Lisac smatra da je »Branislav« izlazio od početka studenog 1844. do 25. siječnja 1845. godine. Ne prihvaća tezu Durkovića-Jakšića o 55 stranica, tj. 14 brojeva, nego navodi iskaze Šuleka i njegovih suvremenika Mirka Bogovića i Ivana Kukuļjevića o 52 stranice, odnosno 13 brojeva.

Lisac odbacuje mogućnost da je »Branislav« bio »organ panslavističkog društva«. To se ne slaže s činjenicom da su ilirci već duže vrijeme prihvaćali ideju jugoslovenskoga kulturnog ujedinjenja i da su, zbog pooštrenog pritiska iz Austrije i Mađarske, tiskali svoju brošuru »u najbližem bratskom slavenskom centru«, ističe Lisac. Osim toga, prema njegovu mišljenju, prvi broj brošure morao je biti u tisku već u listopadu 1844, a tajno društvo u Beogradu osnovano je u prosincu iste godine, tako da »tome društvu nije tada mogao biti 'Branislav' organ, već su samo pojedinci, koji su prišli društvu, mogli biti angažirani oko tehničkih poslova u vezi sa štampanjem i otpremanjem 'Branislava'«. Jedan od tih pojedinaca bio je, smatra Lisac, Pavao Čavlović, koji je vodio »tehnički posao oko štampanja 'Branislava' u Beogradu«.

U obranu Šuleka kao glavnog urednika i tekstopisca gotovo cijelog »Branislava« Lisac je naveo i dva pisma za koja tvrdi da ih je Šulek iz Beograda

²⁶ Lj. Durković-Jakšić, *Srbijanska štampa o Njegošu i Crnoj Gori* (1833—1851), Beograd 1951, 7.

²⁷ A. Lj. Lisac, *Oko »Branislava« i njegova urednika*, *Historijski zbornik* XII—XIII, (dalje: HZ) Zagreb 1958—59, 251—257.

uputio Dragojlu Kušlanu u Karlovac.²⁸ Osim toga, pozvao se i na popis Šulekovich radova, koji je sastavio sâm Šulek 1874 (»Plodovi moga pera«), u kojem je pod točkom 5 upisano: »Branislav. U Biogradu 1845«, kao i na neka svjedočenja suvremenika koji su Šuleka nazivali izdavačem, urednikom ili piscem »Branislava«.

Jaroslav Šidak javio se 1961. prilogom o »Branislavu«,²⁹ čije je pokretanje označio kao »zacijelo najvažniju pojavu hrvatske politike« u vremenu od zabrane ilirskog imena (1843) do njegova ponovnog uvođenja u književni i zatim politički život (1845). Iako se »Branislav« u literaturi najčešće nazivao listom, Šidak smatra da »on nije imao ni jedno od vanjskih obilježja karakterističnih za časopise ili novine« i da »više nalikuje na brošuru u nastavcima«.

Šidak je ukratko objasnio političku situaciju u kojoj se našla Narodna stranka u Hrvatskoj u vrijeme koje je prethodilo izlaženju »Branislava«. Zagrebački cenzor Josip Máchik, postavljen nakon zabrane ilirskog imena, svoju je djelatnost vršio vrlo strogo. Šidak smatra da je nakon Máchikova smjennivanja, u veljači 1845, nestalo jednog od glavnih razloga izlaženja »Branislava«. Želja je narodnjaka zapravo bila da se uoči zasjedanja Hrvatskog sabora 1845. godine »dogovorimo najprije o predmetih, o kojih će ondje biti govor, da pripravimo narod za ovo velevažno doba«, kako stoji u uvodniku prvog nastavka. Naime, cenzura u Zagrebu i Hrvatskoj bila je toliko oštra, da se obračunavala sa svime što je podsjećalo na ilirsku, tj. narodnjačku propagandu. U takvim uvjetima narodnjački program, borba za reformu sabora i uspostavljanje hrvatske vlade, nije se mogao objelodaniti u Zagrebu niti igdje u Hrvatskoj.

Šidak je prihvatio Durkovićevu tvrdnju da je uloga Pavla Čavlovića oko izdavanja »Branislava« bila mnogo veća nego se dotada smatralo. Međutim, Šulek je bio autor najvećeg dijela priloga, pa je mogao napisati da je »Branislav« plod njegova pera. On je u Zagrebu sabirao ili pisao materijale i slao ih u Beograd, gdje ih je preuzimao Čavlović, na kojem je bila »sva briga oko izlaženja »Branislava«. Šidak ne isključuje mogućnost da su Čavloviću pomagali članovi tajnog društva u Beogradu, ali »uza sve to ne može se 'Branislav' označiti 'organom' toga društva, kako je to 1951. ustvrdio Durković-Jakšić«.

Šidak smatra da je Gajevo sudjelovanje u izdavanju »Branislava« zasvjedočeno time što su u tom pothvatu sudjelovali Gajevi najbliži suradnici — Čavlović, Nugent i Šulek, kao i time da se barun Kulmer obratio upravo Gaju i Draškoviću kada je nastojao da se »Branislav« obustavi.

Na kraju svog priloga Šidak se suprotstavio tvrdnjama V. Bogdanova iz 1949. godine i zaključio da je »Branislav« značajno utjecao na razobličavanje

²⁸ Međutim, ta pisma nije pisao Šulek, nego Pavao Čavlović. Lisac nije izvršio temeljito provjeravanje rukopisa pisama, nego je povjerovao naknadnoj bilješci na oba pisma da je njihov autor Šulek. O tome vidi Šidakove i Durkovićeve priloge.

²⁹ J. Š i d a k, O uredniku i značenju ilirskog »Branislava« (1844—45), HZ XIV, Zagreb 1961, 75—87. Isto i: Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Zagreb 1973, 153—165.

politike mađarskog liberalnog plemstva »koje je otvoreno išlo za pomađarenjem ne samo Ugarske nego i Hrvatske«.

Ljubomir Durković-Jakšić odgovorio je na Liščev članak tek 1963. godine.³⁰ Prvo je objasnio kako je uopće došlo do njegova rada o Pavlu Čavloviću i zašto se tako kasno javio svojim odgovorom. Tvrdnju da »Branislav« »nije brošura nego list, sastavljen od članaka i da je izlazio u brojevima, koji su označeni u listu«, Durković-Jakšić dokazuje na osnovi svjedočenja urednika i pisaca članaka i oznaka brojeva. Zatim je pokazao da je autor dvaju pisama koja je Lisac pripisao Šuleku i na osnovi kojih je tvrdio da je Šulek bio urednik »Branislava« bio zapravo Pavao Čavlović i da Šulek nije bio u Beogradu u vrijeme izlaženja lista.³¹

Durković-Jakšić suprotstavio se Liščevoj tvrdnji da je Šulek bio autor većine priloga u »Branislavu« i naveo priloge za koje se zna »da ih nije pisao Šulek nego drugi rodoljubi toga vremena«, a među njima je osobito istaknuo dvije pjesme Matije Bana.³² Autore drugih priloga nije imenovao.

Na kraju svoga članka Durković-Jakšić proveo je kritiku svih izvora i svjedočenja suvremenika i suvremene arhivske građe koje je Lisac naveo da potvrdi da je Šulek bio glavni autor i urednik »Branislava«. Prema njegovu mišljenju, ti su izvori nepouzdan i ne mogu se uzeti kao dokaz Liščeve teze. Valja napomenuti, međutim, da neki od ovih izvora ne idu u prilog niti teza- ma Durkovića-Jakšića, osobito njegovu minimiziranju Šulekove uloge oko izdavanja »Branislava«.

U prilogu članku Durković-Jakšić objavio je faksimile četrnaestog broja i Čavlovićevih pisama.

Jaroslav Šidak 1964. ponovo se vratio nekim spornim pitanjima oko »Branislava«. Nastojao je pokazati da »'Branislav' nije bio zamišljen kao list nego kao 'dělce' u nastavcima«. Budući da četrnaesti broj nije bio poznat zagrebačkim suvremenicima niti je sačuvan u zagrebačkim knjižnicama, Šidak pretpostavlja da taj broj nije ni dospio do Zagreba. Vjerojatno je bio sastavljen u Beogradu od preostalog materijala.

I ovom prilikom Šidak osporava Durkovićeve rezerve prema Šulekovu udjelu u akciji oko »Branislava« i ne slaže se s njegovim mišljenjem da je

³⁰ Lj. Durković-Jakšić, Nekolike primedbe o Liščevu članku »Oko 'Branislava' i njegova urednika«, HZ XVI, Zagreb 1963, 249–267.

³¹ Durković-Jakšić nije spomenuo Šidakov članak iz 1961. u kojem je ovaj osporio Liščeve navode da je ta pisma pisao Šulek.

³² Lisac je pjesmu »Odmetnikom Slavjanskim«, objavljenu na 36. stranici »Branislava« i potpisanu inicijalima M. B. pogrešno pripisao Mirku Bogoviću. Autor te pjesme bio je Matija Ban, ustvrdio je Durković-Jakšić. Isto tako, Ban je bio autor pjesme »Hårvatom«, koja je objavljena na 55. stranici i potpisana s »B.«. Durković-Jakšić tvrdi da se tom pjesmom pozivaju Hrvati na ustanak i dalje kaže: »Taj poziv ponikao je, napisan i objavljen u Beogradu u listu *Branislav*. Prema tome i ovo je svakome dovoljan dokaz da u *Branislavu* ima nečeg i *beogradskog*...« Šidak se ne slaže s tim mišljenjem, nego tvrdi da se u pjesmi odbacuje svaka oružana borba. V. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti, n. dj., 162, bilj. 37.

³³ J. Šidak, Još jednom o ilirskom »Branislavu«, HZ XVII, Zagreb 1964, 385–392.

»Branislav« bio »organ« tajnog društva u Beogradu. Također osporava Durkovićevu tvrdnju da Banova pjesma »Härvatom« ima značenje poziva na ustanak. U »Branislavu« nema traga radikalizmu, osim što se odlučno suprotstavlja mađarizaciji, smatra Šidak.

Godine 1968. pojavila se dugo najavljivana knjiga *Ljubomira Durkovića-Jakšića*.³⁴ Prvi dio posvećen je životu i radu urednika »Branislava«, tj. Pavla Čavlovića. U drugom dijelu raspravlja se o slijedećim problemima u vezi s »Branislavom«: pitanje uređivanja i izdavanja, prenošenje preko Save i raspačavanje, vrijeme izlaženja, pitanje koliko je brojeva izašlo, tko su bili suradnici, kakvi su bili prvi odzivi i koji su uzroci uvjetovali prestanak izlaženja. Durković-Jakšić ostao je kod većine svojih prijašnjih zaključaka, samo ih je produbio. Tako ističe da je »Branislav« bio »pokrenut i izdavan« u krugu tajnog panslavističkog društva u Beogradu.³⁵ Početak izlaženja stavio je oko 15. X. 1844, a kao krajnje vrijeme kada je prestao izlaziti sredinom kolovoza 1845. godine.³⁶ Pored već prije spominjanog Matije Bana, kao suradnike »Branislava« označio je Janka Šafarika, Slavoljuba Vrbanića i Jovana Stejića. U vezi sa Šulekovom suradnjom istaknuo je da je ovaj pisao članke za »Branislav«, ali da »nema dokaza koji su to članci« i da uopće nije istraženo koliko je Šulek u njemu pisao.³⁷

Naveo je više uzroka prestanku izlaženja »Branislava«, Budući da se Austrija »bojala oslobodilačke akcije u kojoj su se ilirci bili povezali sa Beogradom, a pomagala ih je poljska emigracija sa centrom u Parizu«, poduzeto je nekoliko akcija da se po svaku cijenu obustavi izlaženje »Branislava«. Durković-Jakšić redom navodi: Kulmerov savjet Gaju 5. siječnja 1845. da utječe na prestanak izlaženja »Branislava«, zatim prestanak pomoći iliraca iz Hrvatske (zbog straha od odmazde), premještanje Stjepana Marjanovića iz Zemuna, potonuje parobroda »Sloga« te ovlaštenje austrijskom konzulu u Beogradu da djeluje kod srpske vlade u vezi s obustavljanjem tiskanja »Branislava«.³⁸

Na kraju knjige objavljeni su faksimili svih četrnaest brojeva, tj. 55 stranica »Branislava«. Time su prvi put postali u potpunosti dostupni široj javnosti.

Polemika o »Branislavu« svakako je utjecala na historičare, historičare književnosti i publiciste koji su kasnije pisali o njemu. Neki su osporavali Šuleka kao urednika ili su to pitanje jednostavno preskakali. A isticana je uloga tajnog društva u Beogradu.

Josip Horvat 1960. ukratko se osvrnuo na »politički časopis« »Branislav«, koji je bio »isključivo uperen protiv mađarizma«.³⁹ Šulek je, smatra Horvat, sabirao materijale i slao ih u Beograd, gdje je list uređivao Čavlović, »tad najbolji poznavalac zagrebačkih prilika«. Horvat je povezao Kulmerovu ini-

³⁴ Đ. Durković-Jakšić, *Branislav. Prvi jugoslovenski ilegalni list 1844—1845, Beograd 1968.*

³⁵ Isto, 138.

³⁶ Isto, 164.

³⁷ Isto, 166—167.

³⁸ Isto, 190—191.

³⁹ J. Horvat, *Ljudevit Gaj, Beograd 1960, 212—213.*

cijativu za obustavljanje »Branislava« s Gajevim povratkom u politiku, iz koje je počeo izbivati od zabrane ilirskog imena.

Iako je 1960. ispravno stavio početak izlaženja »Branislava« u studeni 1844, dvije godine kasnije *Josip Horvat*⁴⁰ tvrdio je da je list počeo izlaziti u srpnju 1844. godine. Oporio je Šulekovo urednikovanje: »Šulek je utoliko bio urednik što je skupljao građu [...] pa je dalje otpremao u Beograd«, gdje su članovi »jugoslovenskog demokratskog odbora« — Horvat posebno imenuje Čavlovića — »preuzeli rukopise, sredili za štampu i vodili tehničku redakciju«. Prema tome, Šulekova bi se uloga svela na posrednika između autorâ članaka i redakcije u Beogradu.

Horvat je ocijenio »Branislava« kao »pitom list«, koji se borio protiv mađarizacije. Iznio je pretpostavku da je posljednji broj »po svemu uređen a vjerojatno i napisan u Beogradu«, a Banovu pjesmu iz tog broja pripisao je Čavloviću i nazvao »otvoreno prevratničkim stihovima«.

Većinu ocjena o ovom »povremenom tiskopisu« *Josip Horvat* ponovio je i u proširenoj Gajevoj biografiji, koja je objavljena postumno 1975. godine;⁴¹ Šulek je sabirao »uglavnom bezazleno gradivo« i slao ga u Beograd gdje je list »tehnički redigirao« Čavlović; Gaj je znao za list; Kulmer je sve to smatrao Gajevim djelom; kao posljedica svega bilo je Gajevo vraćanje u politički život. Mnogo važnije posljedice koje je »Branislav« izazvao, Horvat ne spominje, što se unekoliko i može opravdati jer mu je primarni interes Gajev životopis.

Jakša Ravlić priredio je 1965. dvije knjige o književnosti ilirizma za ediciju »Pet stoljeća hrvatske književnosti«.⁴² Prikazao je akciju oko izdavanja »Branislava«, za koji smatra da je dao poticaj za vraćanje ilirskog imena u upotrebu. Tko je bio urednik, Ravlić ne spominje, a za Šuleka kaže da je surađivao u »Branislavu«.

Najvažnije rezultate historiografije o »Branislavu« prihvatio je 1975. *Mihailo Bjelica*: materijale za list slao je Šulek, uređivao ga Čavlović, surađivali su Ban i J. Šafarik. Izdavan je u krugu »tajnog demokratsko-panslavističkog društva« u Beogradu i bio »ilegalni organ ilirskog pokreta«.⁴³

Durkovićevo mišljenje da je »Branislav« izdavan u krugu tajnog beogradskog društva preuzeo je i *David Mackenzie* u Garašaninovoj biografiji iz 1985. godine.⁴⁴

O »Branislavu« raspravlja, u okviru šireg rada, i *Kosta Milutinović* (1989).⁴⁵ Nakon što je konstatirao da su oko urednika vođene oštre polemike

⁴⁰ Isti, Povijest novinstva Hrvatske 1771—1939, Zagreb 1962, 140—145.

⁴¹ Isti, Ljudevit Gaj, Zagreb 1975, 216—217.

⁴² Hrvatski narodni preporod. Ilirska knjiga, Zagreb 1965, knj. I, 55—56, i knj. II, 181—182.

⁴³ M. Bjelica, Politička štampa u Srbiji 1834—1872, Beograd 1975, 40—42.

⁴⁴ D. Mackenzie, Ilija Garašanin: Balkan Bizmarck, New York 1985; Prijevod: D. Mekenzi, Ilija Garašanin — državnik i diplomata, Beograd 1987, 87—88.

⁴⁵ K. Milutinović, Južnoslovenske koncepcije ilirskog pokreta, Istraživanja, br. 12, Novi Sad 1989, 292—298.

— on sâm smatra da je urednik bio Šulek, a njegov pomoćnik i zamjenik Čavlović — Milutinović je analizirao Banove pjesme »Odmetnikom Slavjanskim« i »Hrvatom« i ustvrdio da obje »imaju karakter političkih članaka pretočenih u stihove« i da »jasno pokazuju u kojoj je meri pogrešno mišljenje nekih istoričara (J. Šidaka i drugih) da je ilirski pokret stajao na pozicijama austroslavizma«. Milutinović je stao na stranu V. Bogdanova i njegova mišljenja da je »Branislav« pisao i protiv Austrije. Prihvatio je i njegovu tezu da je to bio »ilegalni organ ilirskog pokreta«. Na kraju je analizirao i Durkovićeve teze o razlozima prestanka izlaženja »Branislava« i konstatirao da u svakoj, osim u prvoj (da je Kulmer savjetovao Gaju da poradi na obustavljanju lista), »ima po koje zrno istine«.

U leksikonima i enciklopedijama kao izdavač ili urednik »Branislava« uglavnom je označavan Šulek, a sâm »Branislav« nazivan je listom, političkim tjednikom, političkim časopisom ili periodičkim izdanjem.

Prema leksikonu *Constantina von Wurzbacha* (1876) Šulek je izdavao i pisao veći dio političkog časopisa »Branislav«. ⁴⁶ *Milan Grlović* (1898—1900) smatra da je Šulek uređivao politički tjednik »Branislav«. ⁴⁷ *Velimir Deželić* (1925) napisao je to isto, ⁴⁸ a *Aleksandar Belić* (1929) da je Šulek izdavao 1844. u Beogradu »nedeljni list 'Branislav'«. ⁴⁹ *Jaroslav Šidak* (1942) nazvao je »Branislava« političkim tjednikom u obliku letka, kao urednika je označio Šuleka, a prvi put u vezi s izdavanjem »Branislava« spomenut je i Čavlović, koji se »neposredno brinuo oko izlaženja lista«. ⁵⁰

Članak o »Branislavu« u prvom izdanju Enciklopedije Jugoslavije napisao je *Vaso Bogdanov* (1956). ⁵¹ Označio ga je kao »ilegalni organ Ilirskoga pokreta« koji je izlazio u redakciji B. Šuleka uz pomoć P. Čavlovića. Njegovo daljnje izlaženje onemogućili su »habzburški nastrojani hrvatski konzervativci« (F. Kulmer) kojima su pomagali bečki vladajući krugovi i Aleksandar Karađorđević. Prema tvrdnji Bogdanova, »Branislav« se borio za »oslobođenje Južnih Slavena od Austrije i Mađarske i za njihovo ujedinjenje u okviru jedne slobodne i nezavisne nacionalne države izvan granica austrijskih«. U prvom izdanju Enciklopedije nema članka o Čavloviću, a o Šuleku je pisao *Jaroslav Šidak*. ⁵² Prema njemu, Šulek je »ponio i glavni teret suradnje i uređivanja« u »Branislavu«, u kojem je za saborsko zasjedanje 1845. trebalo »izraditi akcioni program«. Taj program je i unesen u zaključke Sabora. Svoje teze o »Branislavu« *Jaroslav Šidak* ponovio je u člancima o »Branislavu« i Pavlu Čavloviću u drugom izdanju Enciklopedije Jugoslavije. ⁵³

Problematika »Branislava« danas je uglavnom riješena. Ono što još nije poznato — a dosada nije ni postavljano kao problem — jest pitanje odnosa

⁴⁶ C. von Wurzbach, *Biographisches Lexicon* sv. XXXII, Wien 1876, 145.

⁴⁷ M. Grlović, *Album zaslužnih Hrvata XIX stoljeća*, sv. III, Zagreb 1900.

⁴⁸ *Znameniti i zaslužni Hrvati*, Zagreb 1925, 259.

⁴⁹ *Narodna enciklopedija* IV, Zagreb 1929, 756.

⁵⁰ *Hrvatska enciklopedija* II, Zagreb 1942, 241—242.

⁵¹ *Enciklopedija Jugoslavije* II, Zagreb 1956, 178.

⁵² Isto, VIII, Zagreb 1971, 274.

⁵³ Isto, drugo izdanje, II, 401; III, 223.

srbijanskog političkog vodstva prema akciji izdavanja »Branislava«. Teško je povjerovati u mogućnost da je ta akcija bila skrivana od predstavnika vlasti u Srbiji. Kako su oni reagirali, danas nije poznato. Jednako tako, u historiografiji nije postavljano pitanje kako je na pojavu »Branislava« reagirala šira srbijanska javnost, je li joj ovo izdanje bilo poznato i kako ga je u tom slučaju prihvatila.

Još jedno pitanje može se postaviti pred buduće istraživače ove problematike, a to je: kakva je bila recepcija »Branislava« u Hrvatskoj i Slavoniji, tj. u kojim se krugovima hrvatskog društva čitao i kako je utjecao na širenje ideja koje je propagirao.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.